דער סאטמארער רבי

רבי יואל טייטלבוים זצ"ל – דער "דברי יואל" – און זיין הייליגע שיטה

א דאקומענטאר-סקריפט פון 350 מינוט

קאפיטל 3 – די מלחמה-יארן (0:55:00–1:30:00 · 35:00)

סימנים: [דאקומענטירט] [טראדיציאנעלער באריכט] [אומקלאר/מחלוקת]

קאפיטל 3: די מלחמה-יארן

סאטמאר, קלויזנבורג, בודאפעשט, בערגן-בעלזן, שווייץ – און חיפה · לענג 35:00 · אויפן הויפט-צייט-ליניע 0:55:00–1:30:00 · נאראציע בערך 4,900 ווערטער

ווי אזוי צו לייענען דעם סקריפט

- די נאראציע איז געשריבן צו לייענען הויך, רואיג, בערך 140 ווערטער א מינוט. די צייכנס נאך יעדן זאץ זענען פאר דער פראדוקציע, און מען לייענט זיי **נישט** הויך.
- [דאקומענטירט] – עס שטייט אין א וויסנשאפטלעכן אדער רעפערענץ-מקור (יד ושם, דער האלאקאוסט-מוזיי אין וואשינגטאן, YIVO, ענציקלאפעדיעס), אדער אין א דאקומענט פון יענער צייט.
- [טראדיציאנעלער באריכט] – חסידים, תלמידים אדער די משפחה דערציילן עס, אדער עס שטייט נאר אין ביאגראפיעס פון אינעווייניג; עס ווערט פארגעשטעלט אלס אזא, מיט דרך ארץ.
- [אומקלאר/מחלוקת] – די מקורות זענען זיך סותר, אדער עס איז א טענה פון איין צד; די נאראציע זאגט עס אפן, און גיט קיין פסק.
- די נומערן אין קלאמערן [1] ווייזן אויף די מקורות אין טייל 6 פון דעם קאפיטל.
- דער קאפיטל רעדט וועגן דעם חורבן. דער טאן בלייבט רואיג און איידל: קיין שרעקלעכע באשרייבונגען, קיין בילדער פון טויטע, און די צאלן ווערן געזאגט פשוט, אן דראמאטיק.
- דער קאסטנער באן איז ביז היינט א נושא פון שארפע מחלוקות. דא ווערן פארגעשטעלט די דאקומענטירטע פאקטן, און דערנאך יעדע מיינונג מיט איר נאמען; די פולע באהאנדלונג פון די קריטיקער קומט אין קאפיטל 9.
- ציטאטן שטייען נאר ווען מיר האבן געזען די ווערטער אין מקור. וואס איז איבערגעזעצט פון ענגליש, איז איבערגעזעצט; די ווערטער פון "ויואל משה" זענען אין לשון הקודש ווי זיי שטייען.

1. נאראציע

3.1 1940: דער צווייטער ווינער אורטייל ברענגט סאטמאר צוריק צו אונגארן; די אנטי-אידישע געזעצן · 0:55:00–1:00:00

דעם 30סטן אויגוסט 1940, אין דעם בעלוועדערע-פאלאץ אין ווין, האבן די אויסערן-מיניסטארן פון דייטשלאנד און איטאליע, ריבענטראפ און טשיאנא, ארויסגעגעבן אן אורטייל צווישן רומעניע און אונגארן. [דאקומענטירט] [13] דאס אורטייל איז באקאנט אלס דער "צווייטער ווינער אורטייל". [דאקומענטירט] [13] עס האט אוועקגענומען פון רומעניע דעם צפון-טייל פון טראנסילוואניע, צוזאמען מיט גאנץ מאראמאראש, בערך דריי און פערציג טויזנט קוואדראט-קילאמעטער, און עס איבערגעגעבן צו אונגארן. [דאקומענטירט] [13] די מקורות געבן א ביסל אנדערע צאלן פאר דער גרייס פון דעם שטח; דער אונטערשייד איז קליין, און מיר זאגן נאר "בערך". [אומקלאר/מחלוקת] [13]

דעם 5טן סעפטעמבער 1940 זענען די אונגארישע סאלדאטן ארייננמארשירט. [דאקומענטירט] [13] די ערשטע אפטיילונג איז אריבער די גרעניץ ביי סיגעט, און נאך אין דעם ערשטן טאג האבן זיי איינגענומען, צווישן אנדערע שטעט, קראלי, סאטמאר און סיגעט. [דאקומענטירט] [13] אזוי זענען אלע דריי שטעט פון זיין לעבן – די שטאט פון זיין געבורט, די שטאט פון זיין צווייטער רבנות, און די שטאט פון זיין גרעסטער רבנות – אין איין טאג צוריקגעפאלן צו אונגארן. [דאקומענטירט] [13] ביזן 13טן סעפטעמבער איז די איבערנעמונג געענדיגט געווארן, און אונגארן האט געהאלטן די געגנט ביז אקטאבער 1944.

[דאקומענטירט] [13]

ווי פיל אידן האבן דעמאלט געוואוינט אין צפון-טראנסילוואניע? [אומקלאר/מחלוקת] דער האלאקאוסט-מוזיי אין וואשינגטאן רעכנט בערך הונדערט זעקס און פערציג טויזנט אין 1941; אנדערע מקורות רעכענען מער, ביז הונדערט פיר און זעכציג טויזנט. [אומקלאר/מחלוקת] [3][13] אין סאטמאר אליין האבן אין 1941 געוואוינט בערך דרייצן טויזנט אידן. [דאקומענטירט] [2]

דאס אונגארן פון 1940 איז אבער שוין נישט געווען דאס אונגארן פון פאר דער ערשטער וועלט-מלחמה. [דאקומענטירט] [2][3] טשיקי שרייבט אין דער YIVO ענציקלאפעדיע אז די אונגארישע געזעצן, וועלכע האבן "שטארק באגרעניצט די עקאנאמישע טעטיגקייט און די בירגער-רעכטן פון די אידן", זענען גלייך איינגעפירט געווארן אויך אין דער נייער געגנט. [דאקומענטירט] [2]
פאר א סך אידישע פאמיליעס האט דאס געמיינט דעם פארלוסט פון זייער פרנסה. [דאקומענטירט] [2][3]

אין זומער 1941 איז געקומען דער ערשטער שווערער קלאפ. [דאקומענטירט] [16] משפחות וואס האבן נישט געקענט באווייזן אז זיי זענען אונגארישע בירגער, זענען ארויסגעשיקט געווארן איבער דער גרעניץ, אין די אקופירטע געגנטן פון אוקראינע, און דעם 27סטן און 28סטן אויגוסט 1941 זענען זיי דערמארדעט געווארן ביי קאמענעץ-פאדאלסק. [דאקומענטירט] [3][16] אין 1942 האט מען גענומען כמעט אלע אידישע מענער פון סאטמאר אין דער צוואנגס-ארבעט פון דער אונגארישער ארמיי, מערסטנס צום פראנט אין אוקראינע; א סך פון זיי זענען פון דארט נישט צוריקגעקומען. [דאקומענטירט] [16]

פונדעסטוועגן איז אונגארן ביז פרילינג 1944 געבליבן אן אינזל, אין פארגלייך מיט די לענדער ארום. [דאקומענטירט] [3] דער רעגענט הארטי און דער ראש הממשלה קאלאי האבן אין 1942 אפגעזאגט די דייטשע פאדערונגען צו פארשיקן די אידן.
[דאקומענטירט] [3] אזוי זענען פליטים פון פוילן און פון סלאוואקיי געקומען קיין אונגארן זוכן א מקלט. [דאקומענטירט] [3][5]

וואס האט דער סאטמארער רב געטון אין די יארן? [אומקלאר/מחלוקת] דא שטייען די מקורות אויף פארשידענע זייטן.
[אומקלאר/מחלוקת] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט אז ער האט אקטיוו געהאלפן די פליטים: ער האט באפוילן אריינצונעמען זיי אין זיין ישיבה, ער האט זיי אריינגענומען אין דער קהלה, און ער האט אויפגעשטעלט א גרופע וואס האט פאר זיי באשאפן פאלשע פאפירן. [טראדיציאנעלער באריכט] [5] דער מקור ברענגט דאס אן א באזונדערן אפווייז, און מיר האבן עס נישט געזען אין אן אנדער מקור. [אומקלאר/מחלוקת] [5] די ענגלישע וויקיפעדיע, פון דער אנדערער זייט, ציטירט א היסטאריקער וואס שרייבט אז ער האט "איגנארירט די סכנות" און זיך נישט באטייליגט אין פלענער פון הצלה. [אומקלאר/מחלוקת] [4]

די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט אויך אז ער איז געשטאנען אין שפיץ פון דעם צענטראלן ביורא פון די ארטאדאקסישע קהלות אין טראנסילוואניע, און דורך דעם האט ער געהערט וואס עס טוט זיך אין פוילן. [דאקומענטירט] [5] ער האט נישט געראפן זיינע חסידים צו עמיגרירן, ווייל ער האט מורא געהאט פאר דעם רוחניות'דיקן שאדן אין די לענדער וואו זיי וואלטן אנגעקומען; א סך פון זיי זענען געבליבן אין אייראפע. [אומקלאר/מחלוקת] [5] די ענגלישע וויקיפעדיע שרייבט שארפער: אז ער האט געזאגט צו זיינע אנהענגער נישט צו עמיגרירן, בשעת ער האט פארזארגט זיך און זיינע נאענטע מיט פאפירן.
[אומקלאר/מחלוקת] [4] די העברעאישע וויקיפעדיע ברענגט א צווייטע זייט: אז די וועגן ארויס זענען אפט געווען אפהענגיק אין באדינגונגען פון די ציוניסטישע אינסטיטוציעס, ווי צו ווערן ליסטירט צווישן ציוניסטישע רבנים, אדער אפצוזאגן זיין קאמף קעגן ציוניזם – און די באדינגונגען האט ער נישט געוואלט אננעמען. [אומקלאר/מחלוקת] [5]

אויך וועגן אגודת ישראל שרייבט די העברעאישע וויקיפעדיע אז ער האט אפגעזאגט צוזאמצוארבעטן מיט איר, סיי ביי צדקה סיי ביי הצלה, און ער האט נישט אויפגעהויבן זיין איסור אויך נאך אויגוסט 1940; ערשט ווען די לאגע פון די אונגארישע אידן איז געווארן ערגער, האט ער מסכים געווען צו ארבעטן מיט "טייל" פון אירע עסקנים. [אומקלאר/מחלוקת] [5]

אזוי שטייען די צוויי בילדער זייט ביי זייט: א רב וואס עפנט זיין ישיבה פאר פליטים, און א פירער וואס היסטאריקער קריטיקירן פאר זיינע באשלוסן. [אומקלאר/מחלוקת] [4][5] מיר שטעלן דא פאר וואס יעדער מקור זאגט; די פולע מחלוקת ווערט באהאנדלט אין קאפיטל 9. [דאקומענטירט] דערווייל, ביז פרילינג 1944, איז דאס לעבן אין סאטמאר ווייטער געגאנגען: די ישיבה, די קהלה, די חסידים. [דאקומענטירט] [2][16] דעם 19טן מערץ 1944 האט זיך אלעס געענדערט. [דאקומענטירט] [3]

3.2 דעם 19טן מערץ 1944: די דייטשע אקופּאציע; דער פּרואוו צו אנטלויפן; דער קלויזנבורגער גערטא · 1:00:00–1:07:00

דעם 19טן מערץ 1944 האט די דייטשע ארמיי איינגענומען אונגארן. [דאקומענטירט] [3] אין לאנד האבן דעמאלט געלעבט בערך זיבן הונדערט זעכציג ביז זיבן הונדערט אכציג טויזנט אידן – לויט דעם האלאקאוסט-מוזיי אין וואשינגטאן, די גרעסטע אידישע באפעלקערונג וואס איז דעמאלט נאך געבליבן לעבן אין אייראפּע. [דאקומענטירט] [3] מיט דער ארמיי איז אנגעקומען קיין בודאפּעשט אדאלף אייכמאן, ספּעציעל כדי צו ארגאניזירן די פארשיקונגען. [דאקומענטירט] [3] א נייע רעגירונג איז אויפגעשטעלט געווארן, און אין דעם אינערן-מיניסטעריום האבן די אנטיסעמיטן ענדרע און באקי באקומען די מאכט איבער דעם אידישן ענין. [דאקומענטירט] [3]

אלעס איז געגאנגען גיך. [דאקומענטירט] [3] פון דעם 5טן אפּריל 1944 האט יעדער איד פון זעקס יאר און העכער געמוזט טראגן א געלע לאטע. [דאקומענטירט] [3] די אידן פון די פּראווינצן זענען צוזאמענגענומען געווארן אין געטאס, צאנע נאך צאנע.
[דאקומענטירט] [3] דעם 26סטן אפּריל 1944 איז פארגעקומען א זיצונג מיט לאסלא ענדרע אין סאטמאר גופא, וואו מען האט באשלאסן ווי אזוי צו פארשליסן די אידן פון צפון-טראנסילוואניע אין געטאס. [דאקומענטירט] [13][16] דער באשלוס איז אלזא געפאלן אין דער שטאט פון זיין רבנות. [דאקומענטירט]

ווען איז דער סאטמארער געטא אויפגעשטעלט געווארן? [אומקלאר/מחלוקת] דא געבן די מקורות דריי ענטפערס. [אומקלאר/מחלוקת]
טשיקי אין דער YIVO ענציקלאפּעדיע שרייבט דעם 26סטן אפּריל 1944, אין די גאסן צווישן זריני, פּעטעפי און באטארי; די העברעאישע וויקיפּעדיע שרייבט דעם 3טן מאי; און די אידישע וויקיפּעדיע זאגט נאר "אום חודש ניסן ה'תש"ד".
[אומקלאר/מחלוקת] [2][5][6] וואס אלע זענען מסכים: בערך אכצן טויזנט אידן פון סאטמאר און דער געגנט זענען פארשלאסן געווארן אין א ענגן שטח פון דער שטאט. [דאקומענטירט] [2][16]

לויט דער העברעאישער וויקיפּעדיע, האבן זיינע חסידים אים באהאלטן אין א באהעלטעניש, א "בונקער", אין דעם טאג ווען דער געטא איז אויפגעשטעלט געווארן. [טראדיציאנעלער באריכט] [5] דערנאך איז געקומען דער פּרואוו ארויסצוקומען פון סאטמאר. [דאקומענטירט] [4][5][6] וועגן דעם פּרואוו האבן מיר דריי באריכטן, און זיי שטימען נישט אין אלע פּרטים.
[אומקלאר/מחלוקת]

דער ערשטער באריכט, אין דער ענגלישער וויקיפּעדיע: זיינע נאענטסטע מענטשן האבן באצאלט צוויי יונגע אפיצירן, שאפערן פון אן אמבולאנס פון רויטן קרייץ, אז זיי זאלן פירן א גרופּע אידן קיין קלויזנבורג; די נוסעים זענען געווען זיין שטוב און עטליכע רייכע פאמיליעס, וועלכע האבן באצאלט דאס רוב פון די הוצאות. [אומקלאר/מחלוקת] [4] דער פּרואוו איז נישט געלונגען, און ער איז ארעסטירט געווארן און ארייַנגעשיקט אין דעם קלויזנבורגער געטא. [דאקומענטירט] [4]

דער צווייטער באריכט, אין דער העברעאישער וויקיפּעדיע: אין יענעם טאג, דעם 3טן מאי, האט אן אונגארישער אפיציר, פאר געלט, גענומען אים, די רביצין, און עטליכע באגלייטער אין אן אמבולאנס קיין קלויזנבורג, כדי פון דארט אריבערצושמוגלען די גרעניץ קיין רומעניע. [אומקלאר/מחלוקת] [5] צווישן די באגלייטער איז געווען זיין פריינד, דער ביקסאדער רבי, ר' אליעזר פיש. [דאקומענטירט] [5] נאענט צו דער שטאט, ביי נאכט, זענען זיי ארויס פון דעם וואגן, און די ארטיגע זשאנדארמעריע האט זיי ארעסטירט און ארייַנגעשטעלט אין דעם ארטיגן געטא. [אומקלאר/מחלוקת] [5]

דער דריטער באריכט, אין דער אידישער וויקיפּעדיע, וואס רעדט מיטן קול פון די חסידים: א קליינע צאל אידן, פארשטעלט, זענען געפארן אין גרויס סוד אין א לאסט-אויטא פון רויטן קרייץ, פון סאטמאר קיין קלויזנבורג, א נסיעה פון דריי-פיר שעה, מיטן ציל אריבערצוגיין קיין רומעניע, וואס איז דעמאלט נישט געווען אונטער דייטשער אקופּאציע.
[טראדיציאנעלער באריכט] [6] ביי דער גרעניץ, האלבע נאכט, האט זיך ארויסגעוויזן אז דער איד וואס האט געדארפט ווייזן דעם וועג איז געבליבן הינטן, ווייל פרעמדע האבן זיך ארייַנגעשטופּט אין וואגן און אין דעם טומל איז ער נישט געקומען.
[טראדיציאנעלער באריכט] [6] דער שאפער האט אין כעס ארויסגעווארפן אלעמען אויף דער גאס, און אלע, מיט דעם רבי'ן, זענען געכאפּט געווארן, און ארייַנגעשיקט אין דעם קלויזנבורגער געטא. [טראדיציאנעלער באריכט] [6] לויט דעם באריכט איז מיט אים געווען זיין גבאי, ר' יוסף אשכנזי. [טראדיציאנעלער באריכט] [6]

אזוי זענען מיר: ווער האט אים ארעסטירט – "ארעסטירט" אן נאמען, די ארטיגע זשאנדארמעריע, אדער די "געסטאפא"; ווער האט געפירט – צוויי אפיצירן, איין אפיציר, אדער א שאפער; און וואס איז געווען דער ציל – קלויזנבורג אליין, אדער רומעניע. [אומקלאר/מחלוקת] [4][5][6] נאר איין מקור גיט א דאטום. [אומקלאר/מחלוקת] [5] וואס אלע דריי זאגן גלייך: ער איז ארויס פון סאטמאר, ער איז נישט אנגעקומען צום ציל, און ער איז געלאנדעט אין דעם געטא פון קלויזנבורג. [דאקומענטירט] [4][5][6]

די העברעאישע וויקיפעדיע ברענגט אויך צוויי מעשיות פון פארדעם, אן א באזונדערן אפוייז. [אומקלאר/מחלוקת] [5] א גרופע חסידים פון גרויסווארדיין האט געשיקט א וואגן אים צו ראטעווען און מיט אים אריבערגיין די גרעניץ, און ער האט עס אפגעזאגט; און מען האט אים פארגעלייגט צו פארן מיט דער באן מיט פאלשע פאפירן, אנגעטון ווי א גוי, און ער האט נישט געוואלט זיך פארשטעלן פאר א גוי און אפשערן די בארד. [אומקלאר/מחלוקת] [5] די מעשיות קומען פון איין מקור; מיר ברענגען זיי מיט דעם צייכן. [אומקלאר/מחלוקת]

דער קלויזנבורגער געטא איז אויפגעשטעלט געווארן אנהייב מאי 1944, אויף דעם שטח פון דער "איריס" ציגל-פאבריק אין צפון פון דער שטאט. [דאקומענטירט] [25] בערך אכצן טויזנט אידן פון דער שטאט און פון דעם קאונטי זענען דארט צוזאמענגענומען געווארן, אין שאפעס וואו מען האט געטריקנט ציגל, כמעט אן קיין איינריכטונגען. [דאקומענטירט] [25] דער קאמאנדיר איז געווען דער פאליציי-שעף לאסלא אורבאן, מיט דעם ס"ס-אפיציר דיטער וויסליצעני אלס בייזייטער. [דאקומענטירט] [25] אין שפיץ פון דעם יודנראט פון געטא איז געשטאנען ד"ר יוזעף פישער, דער פריערדיקער פרעזידענט פון דער נעאלאגישער קהלה פון קלויזנבורג – דער שווער פון ד"ר רעזשע קאסטנער. [דאקומענטירט] [7][25] דער נאמען וועט אונז באלד ווידער באגעגענען. [דאקומענטירט]

לויט דער ענגלישער וויקיפעדיע, האט ער אין די שווערע באדינגונגען געבעטן זיינע חסידים אז זיי זאלן אים איבערפירן קיין בודאפעשט, אדער צוריק אין דעם סאטמארער געטא; זיי האבן עס נישט געקענט אויספירן. [אומקלאר/מחלוקת] [4] די אידישע וויקיפעדיע זאגט אז ער איז געווען אין דעם קלויזנבורגער געטא "אפאר וואכן". [טראדיציאנעלער באריכט] [6] פון דעם 25סטן מאי ביזן 9טן יוני 1944 זענען פון דעם געטא ארויס זעקס טראנספארטן קיין אוישוויץ, צוזאמען בערך זעכצן טויזנט מענטשן. [דאקומענטירט] [25] בשעת די באנען זענען אוועק, איז נאך אין געטא געבליבן א קליינע גרופע וואס מען האט געהאלטן פאר א ספעציעלן באן קיין בודאפעשט – און דער סאטמארער רב איז געווען צווישן זיי. [דאקומענטירט] [5][25] ווי אזוי ער איז אריין אין דער גרופע, דארפן מיר פארשטיין א פרשה וואס האט זיך אנגעהויבן אין בודאפעשט. [דאקומענטירט]

3.3 דער קאסטנער באן: דער ראטירונגס-קאמיטעט אין בודאפעשט, פרייודיגערס רשימה פון רבנים, ארויסגעפארן דעם 30סטן יוני 1944 · 1:07:00–1:15:00

אין בודאפעשט האט געארבעט א קליינע גרופע, באקאנט אלס "דער קאמיטעט פאר הילף און ראטירונג", אויף העברעאיש "ועדת העזרה וההצלה", קורץ "די וועדה". [דאקומענטירט] [7][8] וועגן ווען זי איז געגרינדעט געווארן, זענען די מקורות נישט מסכים: יד ושם שרייבט סוף 1941, YIVO שרייבט 1942, דער האלאקאוסט-מוזיי אין וואשינגטאן – 1943. [אומקלאר/מחלוקת] [7][8][15] אין שפיץ איז געשטאנען דער אינזשעניר אטא קאמאלי, און איינער פון אירע הויפט-טוער איז געווען ד"ר רעזשע (ישראל) קאסטנער, א יוריסט און זשורנאליסט, געבוירן אין קלויזנבורג אין 1906, און א טוער אין דער ציוניסטישער ארבעטער-באוועגונג. [דאקומענטירט] [7][8] די וועדה האט פאר דער אקופאציע געהאלפן פליטים פון פוילן און סלאוואקיי אריינקומען קיין אונגארן. [דאקומענטירט] [8][9]

נאך דער אקופאציע האט די וועדה אנגעהויבן פארהאנדלען גלייך מיט די נאציס. [דאקומענטירט] [15] אין אפריל 1944 האט דער ס"ס-אפיציר וויסליצעני געפאדערט צוויי מיליאן דאלאר כדי אפצושטעלן די פארשיקונגען; לויט YIVO איז א גרויסער טייל פון דעם געלט צוזאמענגענומען און באצאלט געווארן, "אן קיין רעזולטאט". [דאקומענטירט] [7] דערנאך האט אייכמאן פארגעלייגט די באקאנטע "סחורה פאר בלוט": אידן פאר צען טויזנט לאסט-אויטאס. [דאקומענטירט] [7][8] דער טוער יואל בראנד איז געשיקט געווארן קיין איסטאנבול מיט דעם פארשלאג, און די בריטן האבן אים ארעסטירט; די פארהאנדלונג איז נישט געלונגען. [דאקומענטירט] [7][8] קאסטנער האט ווייטער פארהאנדלט, מיט אייכמאן און מיט דעם ס"ס-אפיציר קורט בעכער, וועלכער האט גערעדט אין נאמען פון הימלער. [דאקומענטירט] [7][8]

דעם 3טן מאי 1944, אין דעם זעלבן טאג וואס דער קלויזנבורגער געטא האט זיך אנגעהויבן, איז קאסטנער מיט א דערלויבעניש פון ס"ס געפארן קיין קלויזנבורג. [דאקומענטירט] [14] זיינע קריטיקער האבן שפעטער געטענהט אז ער האט נישט געווארנט די אידן דארט וואס עס וועט מיט זיי געשען; זיינע פארטיידיגער האבן געטענהט אז ער האט געטון וואס ער האט געהאלטן פאר דעם איינציגן וועג פון הצלה. [אומקלאר/מחלוקת] [14] קיין מקור פארבינדט נישט דעם באזוך מיט דער רייזע פון דעם סאטמארער רב אין יענעם זעלבן טאג; מיר ווייזן נאר אויף דעם זעלבן דאטום. [אומקלאר/מחלוקת]

פון די פארהאנדלונגען איז ארויסגעקומען איין קאנקרעטער אפמאך: א באן מיט בערך זעכצן הונדערט מענטשן, וואס זאל ארויספארן פון בודאפעשט צו א נייטראל לאנד. [דאקומענטירט] [7][8] וועגן ווער עס האט אויסגעוויילט די נוסעים, שרייבט YIVO אז די וועדה און דער צענטראלער ראט פון די אונגארישע אידן האבן צוגעגרייט די רשימות, און אז וויסליצעני האט זיי אויך געענדערט. [דאקומענטירט] [7] לויט דער העבעראישער וויקיפעדיע, האט קאמאלי געהייסן יעדער ריכטונג – די ארטאדאקסן, די נעאלאגן, די ציוניסטן און די יוגנט-באוועגונגען – צוגרייטן איר אייגענע רשימה. [דאקומענטירט] [10] קאסטנער אליין האט שפעטער אנגערופן דעם באן א "תיבת נח", א שניט פון אלע שיכטן פון דער קהלה. [דאקומענטירט] [9]

פאר יעדן נוסע האט מען באצאלט, לויט די מקורות, בערך טויזנט דאלאר, אין געלט, גאלד, צירונג און אקציעס, און עס איז איבערגעגעבן געווארן צו בעכער. [דאקומענטירט] [8][9] לויט לעב, האבן די הונדערט און פופציג רייכסטע נוסעים באצאלט מער פאר זייערע ערטער. [דאקומענטירט] [9] קיין מקור וואס מיר האבן געזען גיט נישט אן וויפיל מען האט באצאלט פאר דעם סאטמארער רב. [אומקלאר/מחלוקת]

ווי אזוי איז דער סאטמארער רב אריין אין דער רשימה? [אומקלאר/מחלוקת] דא האבן מיר פינף נוסחאות, און מיר ברענגען יעדע מיט איר מקור. [אומקלאר/מחלוקת]

ערשטנס: דער ברון פנחס (פיליפ) פון פרייודיגער, דער ראש פון דער ארטאדאקסישער קהלה אין בודאפעשט. [דאקומענטירט] [4][5] די העבעראישע וויקיפעדיע שרייבט: "בחר כשמונים רבנים ונכבדים אחרים להצלה ברכבת קסטנר ושילם תמורת הכללתם ברשימת היוצאים, האדמו"ר מסאטמר היה ביניהם." [דאקומענטירט] [5] די ענגלישע וויקיפעדיע זאגט דאס זעלבע. [דאקומענטירט] [4]

צווייטנס: די ענגלישע וויקיפעדיע לייגט צו, אין א קריטישן טאן, אז ער האט "זיך אליין אריינגעשטעלט אין דער רשימה", כאטש א ציוניסטישע גרופע האט ארגאניזירט דעם ארויספארן. [אומקלאר/מחלוקת] [4]

דריטנס: דער היסטאריקער לאדיסלאוס לעב, וואס איז אליין געווען א קינד אויף דעם באן, שרייבט אז זיינע חסידים האבן באצאלט אז מען זאל אים אריינשטעלן. [דאקומענטירט] [9][23]

פערטנס: די אידישע וויקיפעדיע שרייבט אז ווען די פארשיקונגען פון קלויזנבורג האבן זיך אנגעהויבן, האבן זיינע חסידים איבער דער וועלט געארבעט מיט גרויס איילעניש, און "מיט שווערע אינטערווענצן פון שוחד און שתדלנות איז געלונגען אריינצושטעלן איהם"; דאס געלט האבן צוזאמענגענומען זיינע חסידים און פריינט איבער דער וועלט. [טראדיציאנעלער באריכט] [6]

פינפטנס: די מסורה פון די סאטמארער חסידים. [טראדיציאנעלער באריכט] [6] די אידישע וויקיפעדיע שרייבט אז "סאטמארער חסידים גלייבן" אז קאסטנער האט אים גענומען צוליב א חלום פון זיין שווער, ד"ר פישער: זיין מוטער איז צו אים געקומען אין חלום און געזאגט אז אויב דער רבי וועט נישט זיין אויף דעם באן, וועט קיינער נישט בלייבן לעבן. [טראדיציאנעלער באריכט] [6] א פארשידענער נוסח פון דער זעלבער מעשה, אז דער באן טאר נישט ארויספארן אן דעם סאטמארער רב, ווערט געברענגט פון דעם ענגלישן ספר "The Rebbe" פון ר' דוד מייזעלס, און דער היסטאריקער אלן נאדלער רופט די מעשה "אפאלאגעטיש". [אומקלאר/מחלוקת] [19] מיר ברענגען די מסורה ווי זי ווערט דערציילט, מיט איר צייכן. [טראדיציאנעלער באריכט]

א היסטאריקערישער ארטיקל, וואס איז ארויס אין דעם זשורנאל "Modern Judaism" אין 2007, ענטפערט אויף דער באשולדיגונג אז ער איז געראטעוועט געווארן דורך "דעם ציוניסט קאסטנער": די באשולדיגונג פארגעסט דעם קאנטעקסט, ווייל אלע ריכטונגען פון די אונגארישע אידן זענען געווען שותפים אין צוזאמשטעלן די רשימה. [אומקלאר/מחלוקת] [5][24] וואס

איז זיכער דאקומענטירט: דער האלאקאוסט-מוזיי אין וואשינגטאן שרייבט אז די רשימה האט אריינגענומען רייכע אידן, ציוניסטישע פירער, "באקאנטע רבנים, צווישן זיי דער סאטמארער רבי, יואל טייטלבוים", און אויך קאסטנערס אייגענע פריינט און משפּחה. [דאקומענטירט] [8]

דעם 10טן יוני 1944, לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע, איז ער אנגעקומען קיין בודאפעשט מיט א ספּעציעלן באן, צוזאמען מיט די אנדערע אידן פון קלויזנבורג פאר וועלכע מען האט אפגעהאלטן ערטער. [דאקומענטירט] [5] די צאל פון די קלויזנבורגער אויף דעם באן ווערט אנגעגעבן פארשידן: 388 אדער 338. [אומקלאר/מחלוקת] [8][9]

דעם 30סטן יוני 1944 איז דער באן ארויס פון בודאפעשט: פינף און דרייסיג בהמות-וואגאנעס. [דאקומענטירט] [4][7][9] וויפיל מענטשן זענען געווען אויפן באן? [אומקלאר/מחלוקת] יד ושם רעכנט 1,684, 1,685 – YIVO, דער האלאקאוסט-מוזיי – 1,686 אדער "כמעט 1,700", און די אידישע וויקיפעדיע – "בערך 2,000". [אומקלאר/מחלוקת] [6][7][8][15] לעב ערקלערט אז די גענויע צאל ביים ארויספארן איז נישט באקאנט: טייל זענען אראפ פון באן פון מורא, און אנדערע האבן פארנומען זייערע ערטער. [דאקומענטירט] [9] 1,684 איז די צאל וואס מען האט רעגיסטרירט ביים אנקומען. [דאקומענטירט] [9]

לויט לעב, זענען צווישן די נוסעים געווען 126 ארטאדאקסישע אידן, צווישן זיי פערציג רבנים, און "איינער פון די רבנים איז געווען יואל טייטלבוים, דער סאטמארער רבי", מיט דער רביצין. [דאקומענטירט] [9] די העברעאישע וויקיפעדיע רעכנט אויך, צווישן אנדערע, ר' יהונתן שטייף, ר' יהושע מנחם עהרנבערג און ר' אברהם דייטש. [דאקומענטירט] [10] יעדער נוסע האט געמעגט מיטנעמען צוויי טוישן קליידער און עסן אויף צען טעג. [דאקומענטירט] [9]

ביי דער גרעניץ צווישן אונגארן און עסטרייך איז דער באן געשטאנען, וואו ער האט געקענט פארן אויף מערב – אדער אויף מזרח, קיין אוישוויץ. [דאקומענטירט] [9] די נוסעים זענען געפאלן אין שרעק. [דאקומענטירט] [9] וועגן וואס דער סאטמארער רב האט דארט געטון, שטייען צוויי טענות קעגן איינאנדער. [אומקלאר/מחלוקת] דער היסטאריקער יהודה באוער שרייבט אז ער און זיינע מענטשן האבן געשיקט ידיעות צו ראטעווען נאר זיי אליין. [אומקלאר/מחלוקת] [9][22] ר' הערשל פרידמאן, אין זיין ספר "מאפילה לאור גדול", ברענגט, לויט דער ענגלישער וויקיפעדיע, דאקומענטן אז דער רבי, צוזאמען מיט ר' חיים ראטה, האט געפרואווט ראטעווען דעם גאנצן באן. [אומקלאר/מחלוקת] [9][21] מיר האבן נישט געזען די דאקומענטן פון קיין איין צד, און מיר לאזן די צוויי טענות שטיין ווי זיי זענען. [אומקלאר/מחלוקת]

אין לינץ, אין עסטרייך, האט מען די נוסעים געפירט צו א דעזינפעקציע און צו שפּריץ-בעדער; עטליכע האבן מורא געהאט אז דאס זענען די גאז-קאמערן, און לעב באשרייבט די מורא. [דאקומענטירט] [9] זיי זענען ארויס פון דארט לעבעדיק. [דאקומענטירט] [9] אייכמאן האט צוגעזאגט אז דער באן וועט פארן גלייך קיין שווייץ; אנשטאט דעם איז ער אפגעדרייט געווארן צו א לאגער אין צפון-דייטשלאנד, בערגן-בעלזן. [דאקומענטירט] [8] פארוואס? [אומקלאר/מחלוקת] די ענגלישע וויקיפעדיע זאגט "צוליב סיבות וואס זענען נאך נישט קלאר", אדער ווייל אייכמאן האט געוואלט העכערע פאדערונגען; די אידישע וויקיפעדיע זאגט ווייל דאס פולע צוגעזאגטע געלט איז נאך נישט באצאלט געווען. [אומקלאר/מחלוקת] [6][9]

3.4 בערגן-בעלזן: דער "אונגארישער לאגער", די חדשים פון ווארטן · 1:15:00–1:21:00

בערגן-בעלזן איז געלעגן אין צפון-דייטשלאנד, בערך אכצן קילאמעטער צפון פון דער שטאט צעלע. [דאקומענטירט] [11] עס איז אויפגעשטעלט געווארן אין 1940 אלס א לאגער פאר מלחמה-געפאנגענע. [דאקומענטירט] [11] אין אפּריל 1943 האט די ס"ס איבערגענומען א טייל דערפון אלס "אויפענטהאלט-לאגער" – א לאגער פאר אידן וואס מען האט געוואלט האלטן אלס "אויסטויש-אידן", כדי זיי אויסצוטוישן קעגן דייטשן וואס זענען געזעסן אין די לענדער פון די אליאירטע, אדער קעגן געלט. [דאקומענטירט] [11][12]

דער אויפענטהאלט-לאגער איז געווען צעטיילט אויף פיר טיילן, און איינער פון זיי האט געהייסן דער "אונגארן-לאגער". [דאקומענטירט] [11] אויסטויש-אידן זענען אויך נישט געווען זיכער: אין אקטאבער 1943 האט מען בערך אכצן הונדערט פוילישע אידן מיט פאפירן פון לענדער אין לאטיין-אמעריקע געשיקט פון בערגן-בעלזן קיין אוישוויץ, און דארט זענען זיי דערמארדעט געווארן. [דאקומענטירט] [11][12] דאס איז דער ארט וואו דער באן איז אנגעקומען. [דאקומענטירט]

ווען איז דער באן אנגעקומען? [אומקלאר/מחלוקת] YIVO און דער האלאקאוסט-מוזיי אין זיין ארטיקל וועגן קאסטנער שרייבן דעם 8טן יולי 1944; דער זעלבער מוזיי אין זיין צייט-ליסטע פון בערגן-בעלזן, און די ענגלישע און העברעאישע וויקיפעדיעס, שרייבן זונטאג, דעם 9טן יולי. [אומקלאר/מחלוקת] [7][8][9][11] לויט דער צייט-ליסטע פון מוזיי האט די ס"ס מיט דעם טראנספארט געגרינדעט דעם "אונגארן-לאגער". [דאקומענטירט] [11] די נוסעים זענען געהאלטן געווארן אין א באזונדערן טייל פון לאגער, אפגעטיילט פון די אנדערע געפאנגענע. [דאקומענטירט] [4][8]

דאס לעבן אינעווייניג איז געווען שווער, כאטש נישט ווי אין די אנדערע טיילן פון לאגער. [דאקומענטירט] [9][12] לעב באשרייבט די טעגלעכע מנה: א שטיקל גרוי ברויט, א ביסל מארגארין און אייגעמאכטס, א טעלער זופ פון ריבן, און א געטראנק אנשטאט קאווע. [דאקומענטירט] [9] אין איין צימער זענען געווען הונדערט דרייסיג ביז הונדערט זעכציג מענטשן. [דאקומענטירט] [9]
די גרופע האט געמעגט זיך אליין פירן: מען האט געהאלטן לעקציעס און שיעורים, און די מענער האבן אויסגעוויילט ד"ר פישער אלס פרעזידענט. [דאקומענטירט] [9]

וועגן דעם סאטמארער רב אליין, ברענגט די העברעאישע וויקיפעדיע צוויי פרטים. [דאקומענטירט] [5] זיינע באגלייטער האבן מיטגעברענגט א פארראט פון כשר'ן עסן, און די רביצין האט פאר אים געקאכט. [טראדיציאנעלער באריכט] [5] און ווען די פירער פון דער גרופע האבן באפוילן אז די מענער מיט בערד זאלן זיך אפשערן, פון מורא אז די וועכטער וועלן זיי פייניגן, האט ער געקראגט רשות צו פארבינדן דאס פנים מיט א טיכל, ווי איינער וואס האט ציינווייטיק, און אזוי באהאלטן די בארד.
[טראדיציאנעלער באריכט] [5] דאס פאסט מיט דעם וואס דער זעלבער מקור דערציילט פון פאר דער מלחמה: אז ער האט נישט געוואלט אפשערן די בארד כדי צו אנטלויפן. [טראדיציאנעלער באריכט] [5]

די ענגלישע וויקיפעדיע זעט די זעלבע טעג פון אן אנדער זייט. [אומקלאר/מחלוקת] [4] זי שרייבט אז די גרופע איז געהאלטן געווארן אין בעסערע באדינגונגען ווי אנדערע גרופעס, און אז אפילו צווישן די באקאנטע מענטשן אין דער גרופע האט ער באקומען "באזונדערע אכטונג": דער דאקטאר פון דער גרופע האט אים באפרייט פון די צייל-אפעלן, און פרייוויליגע האבן געטון די ארבעטן וואס מען האט אים אויפגעלייגט. [אומקלאר/מחלוקת] [4] דער מקור זאגט נישט ווער עס האט געבעטן די הקלות, און מיר האבן נישט געזען קיין חסידישן באריכט וואס רעדט וועגן דעם. [אומקלאר/מחלוקת] מיר שטעלן אפןביידע באשרייבונגען זייט ביי זייט. [אומקלאר/מחלוקת]

ווי לאנג האט מען זיי געהאלטן? [אומקלאר/מחלוקת] דער האלאקאוסט-מוזיי שרייבט "עטליכע חדשים". [דאקומענטירט] [8] די אידישע וויקיפעדיע שרייבט "פיר חדשים", און אז צוויי מאל האט מען געזאגט אז דער באן וועט אפגעשיקט ווערן קיין אוישוויץ; ערשט נאך שווערע פארהאנדלונגען און גרויסע סומעס געלט פון אמעריקע איז ער באפרייט געווארן.
[טראדיציאנעלער באריכט] [6] פון יולי ביז דעצעמבער איז אבער בערך פינף חדשים, נישט פיר. [אומקלאר/מחלוקת] YIVO שרייבט אז הימלער האט געוואלט נוצן די נוסעים פון דעם באן אלס א יסוד פאר זיינע פארהאנדלונגען מיט די אליאירטע. [דאקומענטירט]
[7] היסטאריקער באשרייבן זיי אלס "בני ערובה", געהאלטן ווי א פאנד ביז דאס געלט וועט באצאלט ווערן. [דאקומענטירט] [8]
[14]

וועגן זיין תפילה, זיין לערנען און זיין סדר היום אין לאגער, האבן מיר נישט געפונען קיין מקור וואס מיר האבן געזען מיט די אויגן. [אומקלאר/מחלוקת] די ביאגראפיעס פון אינעווייניג, ווי דער ספר "משיחן של ישראל" פון ר' שלמה יעקב געלבמאן, דארף מען נאך דורכקוקן; ביז דעמאלט זאגן מיר נישט מער ווי די מקורות. [אומקלאר/מחלוקת]

אין די זעלבע חדשים איז דער לאגער געווען א ארט פוןווארטן אויך פאר אנדערע. [דאקומענטירט] [11][12] לויט דעם האלאקאוסט-מוזיי, האט מען דעם 29סטן יוני 1944 ארויסגעלאזט 222 אויסטויש-אידן פון בערגן-בעלזן קיין ארץ ישראל.
[דאקומענטירט] [11] אבער פון בערך פערצן טויזנט זעקס הונדערט אידן וואס זענען דורכגעגאנגען דעם אויסטויש-לאגער, זענען אין גאנצן נאר בערך צוויי טויזנט פינף הונדערט זעכציג טאקע ארויסגעלאזט געווארן. [דאקומענטירט] [12] די נוסעים פון קאסטנער באן האבן נישט געוואוסט אין וועלכן חשבון זיי וועלן זיין. [דאקומענטירט] [9] סוף נאוועמבער 1944 איז קאסטנער אליין געפארן קיין שווייץ, אין די פארהאנדלונגען. [דאקומענטירט] [8]

אין אויגוסט 1944 איז די ערשטע גרופּע, 318 מענטשן, ארויס פון לאגער און אנגעקומען קיין שווייץ. [דאקומענטירט] [8][9][11] די מקורות געבן פארשידענע דאטעס: דעם 18טן, 20סטן אדער 21סטן אויגוסט. [אומקלאר/מחלוקת] [7][9][11] לויט דער העברעאישער וויקיפּעדיע איז דער סאטמארער רב נישט געווען אין דער ערשטער גרופּע, נאר צווישן די וואס זענען געבליבן. [דאקומענטירט] [5] ער האט ווייטער געווארט, מיט מער ווי טויזנט אנדערע. [דאקומענטירט]

די וואס זענען געבליבן, האבן געזען ווי דער לאגער ארום זיי וואקסט. [דאקומענטירט] [11] סוף יולי זענען אין בערגן-בעלזן געווען בערך זיבן טויזנט דריי הונדערט געפאנגענע; אנהייב דעצעמבער – בערך פופצן טויזנט. [דאקומענטירט] [11] דעם 2טן דעצעמבער 1944 איז אנגעקומען א נייער קאמענדאנט, יוזעף קראמער, פון אוישוויץ-בירקענאו. [דאקומענטירט] [11] די שרעקלעכע בילדער פון בערגן-בעלזן, וועלכע די וועלט קען, זענען פון פרילינג 1945; די גרופּע פון דעם באן איז דעמאלט שוין לאנג נישט געווען דארט. [דאקומענטירט] [11]

3.5 שווייץ, דעצעמבער 1944 · 1:21:00–1:25:00

אנהייב דעצעמבער 1944 איז געקומען די באפרייאונג. [דאקומענטירט] [11] לויט דער צייט-ליסטע פון דעם האלאקאוסט-מוזיי, האט מען דעם 4טן דעצעמבער ארויסגעלאזט פון בערגן-בעלזן בערך דרייצן הונדערט אונגארישע אידן, "פּאר א באצאלונג אין געלט". [דאקומענטירט] [11] די העברעאישע וויקיפּעדיע שרייבט קלאר: "האדמו"ר נמנה עם היתר, שלהם הותר לעזוב את המחנה ב-4 בדצמבר". [דאקומענטירט] [5] דער האלאקאוסט-מוזיי און YIVO שרייבן אז די גרופּע איז אנגעקומען קיין שווייץ דעם 7טן דעצעמבער 1944; דער מוזיי רעכנט 1,368 מענטשן. [דאקומענטירט] [7][8] אין גאנצן האט דער באן געראטעוועט בערך זעכצן הונדערט זיבעציג נפשות. [דאקומענטירט] [9]

אבער וועלכער טאג איז געווען דער טאג פון דער הצלה? [אומקלאר/מחלוקת] די העברעאישע וויקיפּעדיע שרייבט אז דער באן איז אנגעקומען צו דער גרעניץ-שטאט קרייצלינגען "בליל שבין 7 ל-8 בדצמבר 1944 (ליל כ"ב בכסלו ה'תש"ה)".
[דאקומענטירט] [5] די אידישע וויקיפּעדיע שרייבט אז ער איז אריבער די שווייצער גרעניץ אום כ"א כסלו תש"ה.
[טראדיציאנעלער באריכט] [6] און די העברעאישע וויקיפּעדיע לייגט צו: "חסידי סאטמר חוגגים מדי שנה את כ"א בכסלו כ"יום ההצלה" של האדמו"ר". [טראדיציאנעלער באריכט] [5] ביז היינט איז כ"א כסלו א יום טוב ביי סאטמארער חסידים.
[טראדיציאנעלער באריכט] [5][6] לויט דעם לוח איז דער 7טער דעצעמבער 1944 געווען כ"א כסלו תש"ה, און די נאכט נאך אים – ליל כ"ב כסלו. [דאקומענטירט] [26] אזוי קען זיין אז ביידע נוסחאות רעדן וועגן דער זעלבער נאכט: דער טאג וואס דער באן איז אנגעקומען, און די נאכט ווען מען איז אריבער; אבער קיין מקור וואס מיר האבן געזען ערקלערט עס אזוי. [אומקלאר/מחלוקת]

נישט אלע זענען ארויס. [דאקומענטירט] [9] לויט לעב, זענען בערך זיבעצן נוסעים געבליבן אין בערגן-בעלזן מיט פארשידענע תירוצים; טייל פון זיי האבן זיך פריער אנגעגעבן אלס רומענישע בירגער, און ווען רומעניע האט געביטן זייט אין דער מלחמה, האט מען זיי אפּגעהאלטן. [דאקומענטירט] [9] און גלייך נאך דעם ארויסלאזן אין דעצעמבער, שרייבט דער האלאקאוסט-מוזיי, זענען אין דעם "אונגארן-לאגער" אנגעקומען נאך בערך פיר טויזנט צוויי הונדערט אונגארישע אידן, וועלכע מען האט נישט ארויסגעלאזט. [דאקומענטירט] [11] די הצלה פון די איינע איז געשטאנען זייט ביי זייט מיט דעם ווייטערדיקן חורבן פון די אנדערע. [דאקומענטירט]

ווער האט דערגרייכט די באפרייאונג? [אומקלאר/מחלוקת] אויך דא זענען די מקורות נישט איינשטימיג. [אומקלאר/מחלוקת] לויט דער העברעאישער וויקיפּעדיע, האבן ר' יצחק שטערנבוך און זיין פרוי פון מאנטרע, די פארשטייער פון דעם "ועד ההצלה" פון אגודת הרבנים אין אמעריקע, "העמידו את שחרורו בראש סדר העדיפויות שלהם". [דאקומענטירט] [5] אנדערע מקורות רעכענען דעם "דזשאינט", די פארהאנדלונגען פון בעכער מיט פארשטייער פון דעם דזשאינט און דער "סוכנות", און קאסטנער מיט דעם ס"ס-אפיציר הערמאן קרומיי, וועלכע האבן געמאכט די לעצטע איינארדנונגען. [דאקומענטירט] [4][10] די אידישע וויקיפּעדיע לייגט דעם טראפּ אויף די גרויסע סומעס געלט וואס זענען געשיקט געווארן פון אמעריקע.
[טראדיציאנעלער באריכט] [6] סביר אז מער ווי איין כח האט געארבעט אין דער זעלבער צייט; מיר ברענגען יעדע נוסחא מיט איר מקור. [אומקלאר/מחלוקת]

אין שווייץ איז די גרופע אריינגעשטעלט געווארן אין קאו, נעבן מאנטרע, אין געוועזענע לוקסוס-האטעלן וואס די רעגירונג האט גענומען; די ארטאדאקסן זענען געווען אינעם "רעגינא". [דאקומענטירט] [9] פאר דעם סאטמארער רב, לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע, האט שוין פאר זיין אנקומען דער איד דזשארדזש מאנטעלא, א ארטאדאקסישער איד פון אונגארן און דער ערשטער סעקרעטאר פון דעם קאנסולאט פון על סאלוואדאר אין זשענעווע, געדינגען א ווילע אין זשענעווע. [אומקלאר/מחלוקת] [5] ער האט אים באשאפן א וויזע, און אים ארויסגענומען פון דער קווארענטין אין קאו. [אומקלאר/מחלוקת] [5] די ענגלישע וויקיפעדיע שרייבט קורץ אז די שווייצער מאכט האט מיט אים באהאנדלט מיט "באזונדערע הקלות".

[אומקלאר/מחלוקת] [4]

וואס ער האט געלערנט, ווי אזוי ער האט געדאווענט, און מיט וועמען ער האט זיך געטראפן אין די חדשים אין שווייץ, דערציילן די מקורות וואס מיר האבן געזען נישט. [אומקלאר/מחלוקת] דא איז א פעלד וואס ווארט נאך אויף פארשונג – אין די ספרים פון זיינע חסידים און אין די שווייצער ארכיון. [דאקומענטירט]

3.6 דער חורבן פון די אידן פון סאטמאר, סיגעט און מאראמאראש; די באפרייאונג; קיין ארץ ישראל (חיפה, דעם 2טן סעפטעמבער 1945) · 1:25:00–1:30:00

בשעת דער באן איז געשטאנען אין בערגן-בעלזן, זענען די קהלות פון זיין לעבן שוין נישט מער געווען. [דאקומענטירט] [3] צווישן דעם 15טן מאי און דעם 9טן יולי 1944 האט מען פון אונגארן ארויסגעשיקט בערך פיר הונדערט זיבן און דרייסיג טויזנט אידן, אין הונדערט זיבן און פערציג באנען, כמעט אלע קיין אוישוויץ-בירקענאו. [דאקומענטירט] [3] לויט דעם האלאקאוסט-מוזיי אין וואשינגטאן, זענען בערך דריי הונדערט דרייסיג טויזנט פון זיי דערמארדעט געווארן גלייך ביים אנקומען.

[דאקומענטירט] [3]

פון דעם סאטמארער געטא זענען די באנען אוועק צווישן דעם 19טן מאי און דעם 1טן יוני 1944, מיט בערך אכצן טויזנט אידן. [דאקומענטירט] [2] די ענגלישע וויקיפעדיע רעכנט זעקס באנען און 18,863 מענטשן פון סאטמאר, קראלי און דער געגנט, פון וועלכע 14,440 זענען אומגעקומען; די צאלן זענען נישט באשטעטיגט אין א צווייטן מקור. [אומקלאר/מחלוקת] [16] די ישיבה, די בתי מדרשים, די קהלה וואס ער האט געפירט צען יאר – אלעס איז אין עטליכע וואכן געווארן ליידיג. [דאקומענטירט] [2]

אין סיגעט, דער שטאט פון זיין געבורט און פון זיינע עלטערן, איז דער געטא אויפגעשטעלט געווארן אין פרילינג 1944, מיט בערך דרייצן טויזנט אידן פון דער שטאט און פון די דערפער ארום. [דאקומענטירט] [17] די באנען זענען אוועק צווישן דעם 16טן און דעם 22סטן מאי 1944. [אומקלאר/מחלוקת] [17] לויט YIVO, זענען די מערסטע פון די בערך עלף טויזנט אידן פון סיגעט אומגעקומען אין אוישוויץ. [דאקומענטירט] [17] צווישן זיי איז געווען דער סיגעטער רב, ר' יקותיאל יהודה טייטלבוים, דער זון פון זיין ברודער, דעם "עצי חיים"; ער איז אומגעקומען אין 1944. [דאקומענטירט] [17] אזוי איז די רבנות פון דער משפחה אין סיגעט, וואס האט זיך אנגעהויבן מיט דעם "ייטב לב" אין תרי"ח, נאך מער ווי אכציג יאר געקומען צו א סוף. [דאקומענטירט] [6][17]

פון גאנץ צפון-טראנסילוואניע, אויסער דעם סעקלער-לאנד, רעכנט א מקור 127,377 אידן וואס זענען ארויסגעשיקט געווארן קיין אוישוויץ, און נאר 19,764 וואס זענען צוריקגעקומען. [אומקלאר/מחלוקת] [13] די צאל קרבנות פון גאנץ אונגארן ווערט גערעכנט בערך פינף הונדערט פופציג טויזנט לויט דעם האלאקאוסט-מוזיי, און בערך פינף הונדערט פינף און זעכציג טויזנט לויט YIVO. [אומקלאר/מחלוקת] [3][17] הינטער יעדער צאל שטייט א מענטש, א שטוב, א בית המדרש. [דאקומענטירט]

דעם 15טן אפריל 1945 האבן בריטישע סאלדאטן באפרייט בערגן-בעלזן. [דאקומענטירט] [11] אין מאי 1945 איז די מלחמה אין אייראפע געענדיגט געווארן. [דאקומענטירט] [3] אין אויגוסט 1945, לויט דער ענגלישער און דער העברעאישער וויקיפעדיע, זענען עטליכע הונדערט נוסעים פון דעם קאסטנער באן, און דער סאטמארער רב צווישן זיי, ארויס פון שווייץ צום פארט טאראנטא אין איטאליע. [דאקומענטירט] [4][5] דעם 30סטן אויגוסט זענען זיי ארויף אויף דער שיף "ווילע ד'אראן", און זי איז אנגעקומען קיין חיפה אין דער פרי, דעם 2טן סעפטעמבער 1945. [דאקומענטירט] [4][5]

ווי אזוי האט ער אליין געזען די יארן? [דאקומענטירט] שפעטער, אין דער הקדמה צו זיין ספר "ויואל משה", האט ער געשריבן: "הנה כי בעוה"ר בשנים האחרונות סבלנו צרות רבות ומרורות כלענה, אשר לא היתה כזאת לישראל מאז היו לגוי".

[דאקומענטירט] [20] און ווייטער: "נשארנו מתי מספר בתכלית המיעוט, לא מעט מהרבה אלא מעט מן המעט, בשביל שבועתו של הקב"ה שנשבע לאבותינו שלא יכלה זרעו ח"ו". [דאקומענטירט] [20] וואס ער האט געלערנט פון דעם חורבן, און זיין שיטה וועגן די סיבות דערפון, וועלן מיר ברענגען מיט זיינע אייגענע ווערטער אין קאפיטלען 6 און 7. [דאקומענטירט]

דער ספר פון ר' דוד מייזעלס דערציילט, לויט ווי נאדלער ברענגט עס, אז ווען מען האט צו אים געזאגט אז ער איז ארויס "מאפילה לאור גדול", האט ער געענטפערט אז ער איז ארויס פון דער פינצטערניש פון די נאציס אין א נאך טיפערער פינצטערניש פון דער ציוניסטישער תקופה. [טראדיציאנעלער באריכט] [19] מיר ברענגען עס אין אונזערע ווערטער, ווייל מיר האבן נישט געזען דעם ארגינעל. [אומקלאר/מחלוקת]

די פראגע פון דעם קאסטנער באן איז נישט געענדיגט געווארן מיט דער מלחמה. [דאקומענטירט] [14] אין 1953 האט מלכיאל גרינוואלד באשולדיגט קאסטנער אין א בראשור; די רעגירונג פון מדינת ישראל האט געקלאגט גרינוואלד, און אין 1955 האט דער ריכטער בנימין הלוי געפסקנט קעגן קאסטנער. [דאקומענטירט] [14] אין 1957 איז קאסטנער דערשאסן געווארן, און אין 1958 האט דער העכסטער געריכט אפגעווארפן דעם שווערסטן טייל פון דעם פסק. [דאקומענטירט] [14] דער סאטמארער רב האט שפעטער אויך גערעדט וועגן דעם פראצעס; וואס ער האט געזאגט, און וואס זיינע קריטיקער האבן געזאגט קעגן אים, ווערט פארגעשטעלט אין קאפיטל 9. [דאקומענטירט] [18]

דעם 2טן סעפטעמבער 1945 שטייט ער אויף דעם ברעג פון חיפה, אכט און פופציג יאר אלט, א פליט אן א קהלה. [דאקומענטירט] [4][5] די ישיבה איז נישטא, די שטאט איז ליידיג, און די חסידים זענען צעשפרייט – די וואס זענען געבליבן. [דאקומענטירט] [2] וואס וועט ער טון? וואו וועט ער אויפבויען? דער ענטפער וועט אנהייבן אין ירושלים, און ווייטער פירן איבערן אקעאן. [דאקומענטירט] [4]

2. בילדער און פילם-מאטעריאל

כללים פאר אלע בילדער אין דעם קאפיטל: נאר מענער; קיין פרויען, אויך נישט אין המון-בילדער, אויף באן-פלאטפארמעס אדער אין הינטערגרונט – ביי פאטאגראפיעס פון פארשיקונגען זענען כמעט שטענדיג פרויען אין בילד, און מען דארף אויסשניידן אדער נעמען אן אנדער בילד; קיין קירכן, טורעמס מיט צלמים, קריסטלעכע סימנים אויף פאנען אדער אויף מעדאלן; קיין סטאטועס אדער דענקמעלער פון מענטשן. ביי דעם חורבן: איידל און אנגעהאלטן – קיין טויטע, קיין קראנקע אדער אויסגעהונגערטע מענטשן, קיין בילדער פון בערגן-בעלזן פון אפריל 1945; נאר ליידיגע ערטער, שינעס, ליידיגע וואגאנעס, דאקומענטן, מאפעס, און ליכט. פון רבי יואל אין די יארן 1940–1945 איז אונז נישט באקאנט קיין פאטאגראפיע מיט א באשטעטיגטן מקור; מען זאל נישט נוצן קיין שפעטערע בילד אלס ווען עס וואלט געווען פון יענער צייט, און קיין "רעקאנסטרוקציע" פון אים.

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
1	3.0	שווארצער עקראן, דער קעפל "קאפיטל 3: די מלחמה-יארן", א שטילער ליכט-שטראל	אייגענע גראפיק	
2	3.1	מאפע-אנימאציע: די גרעניץ פון דעם צווייטן ווינער אורטייל, 30.8.1940; סאטמאר, קראליי, סיגעט גייען אריבער צו אונגארן	אייגענע מאפע לויט 4.1; די גרעניץ-ליניע לויט – Wikimedia Commons Second Vienna Award maps	
3	3.1	דאס אורטייל-דאקומענט – בלויז דאס פאפיר און די אונטערשריפטן	Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (Berlin); Fortepan	קיין נאצישע סימבאלן גרויס אויפן עקראן

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
4	3.1	אונגארישע סאלדאטן מארשירן אריין אין א שטאט אין טראנסילוואניע, סעפטעמבער 1940 (פון ווייטן)	Fortepan (CC BY-SA); Hungarian National Museum – Historical Photo Department	אויסשניידן קירך-טורעמס, פרויען אין עולם און קריסטלעכע סימנים
5	3.1	אידישע מענער אין צוואנגס-ארבעט (munkaszolgálat), 1942–43	Yad Vashem Photo Archive; USHMM Photo Archives; Fortepan	נאר מענער; קיין צעשלאגענע מענטשן
6	3.1	אנאנימע פליטים (מענער) אויף א באן-סטאנציע אין אונגארן, 1940–43	USHMM Photo Archives; Yad Vashem	נישט אנגעבן אז דאס איז סאטמאר
7	3.1	סאטמאר: די גרויסע שול פון דרויסן; די גאסן פון דער אידישער געגנט (היינט)	Wikimedia Commons – Great Synagogue Satu Mare; אייגענע פילמירונג	
8	3.2	דאקומענט: די פאראָרדענונג פון דער געלער לאטע, אפריל 1944 – א שניט פון טעקסט	Hungaricana (Arcanum) – Budapesti Közlöny 1944; USHMM	
9	3.2	א געלע לאטע אויף א מאנטל (מוזיי-אביעקט, אן מענטש)	USHMM Collections; Yad Vashem Artifacts	
10	3.2	מאפע: די זאנעס פון געטאס און פארשיקונגען אין אונגארן 1944	USHMM Holocaust Encyclopedia (מיט רשות); אייגענע מאפע	
11	3.2	סאטמאר: די גאסן פון געטא (זריני, פעטעפי, באטארי) היינט, ליידיג, פרי אינדערפרי	אייגענע פילמירונג	קיין מענטשן אין בילד
12	3.2	א נאכט-וועג צווישן סאטמאר און קלויזנבורג; דער שאטן-סילועט פון אן אלטן וואגן	אייגענע פילמירונג; סטאק-פילם	אילוסטראציע, אנגעצייכנט; קיין רויטער-קרייץ סימבאל (א צלם)
13	3.2	קלויזנבורג: דער שטח פון דער "איריס" ציגל-פאבריק היינט; דער דענקמאל-טאוול (טעקסט-טאוול)	אייגענע פילמירונג; Wikimedia Commons	אויסשניידן קירכן אויפן האריזאנט
14	3.2	אן אינעווייניגער שאפ פון אן אלטער ציגלעריי (ליידיג)	אייגענע פילמירונג	אילוסטראציע, אנגעצייכנט
15	3.3	בודאפעשט 1944: גאסן, דער דונאי, די קייטן-בריק (ליידיגע גאסן אדער נאר מענער)	Fortepan; Hungarian National Museum	אויסשניידן קירכן
16	3.3	פארטרעט פון ד"ר רעזשע קאסטנער	Yad Vashem (דער קאסטנער-ארכיוו, איבערגעגעבן 2007); USHMM; Ghetto Fighters' House	נייטראלער טאן
17	3.3	פארטרעט פון ברון פנחס פון פרייודיגער	Yad Vashem Photo Archive; USHMM	
18	3.3	פארטרעט פון אטא קאמאלי	Yad Vashem – Jews Who Saved Jews in Hungary	

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
19	3.3	א בלאט פון דער רשימה פון די נוסעים (פאקסימיליע)	Yad Vashem Archives (קאסטנער-ארכיוו); Ghetto Fighters' House	פרויען-נעמען אויף דער רשימה מוזן פארבלערט ווערן
20	3.3	א בהמות-וואגאן פון יענער צייט (מוזיי-אביעקט, ליידיג)	USHMM (דער באן-וואגאן אין דער אויסשטעלונג); Yad Vashem (Memorial to the Deportees)	אן מענטשן; רואיג
21	3.3	שינעס ביי דער אונגאריש-עסטרייכישער גרעניץ (העגדיעשהאלם) היינט	אייגענע פילמירונג; Wikimedia Commons	
22	3.3	שער-בלאט פון "מאפילה לאור גדול" (ר' הערשל פרידמאן)	HebrewBooks.org / NLI – אויב צו געפינען	נאר ווען דער שער איז טאקע געזען
23	3.3	דיאגראם: "פינף נוסחאות – ווי אזוי ער איז אריין אין דער רשימה"	אייגענע גראפיק לויט 4.4	
24	3.4	בערגן-בעלזן היינט: היידע,ביימער, די מעמאריאל-טאוולען מיט אידישע אותיות	Gedenkstätte Bergen-Belsen – פאטא-ארכיוו און רשות צו פילמירן	קיין סטאטועס; דער אבעליסק נאר פון ווייטן, אויב בכלל
25	3.4	פלאן פון דעם לאגער 1944 מיט דעם "Ungarnlager"	Gedenkstätte Bergen-Belsen; USHMM – Bergen-Belsen: Key Dates	
26	3.4	א בראק (רעקאנסטרוקציע אין מוזיי, ליידיג)	Gedenkstätte Bergen-Belsen	
27	3.4	א טיכל, תפילין, א סידור – א סטיל-לעבן	אייגענע פילמירונג	אילוסטראציע, אנגעצייכנט
28	3.4	דאקומענט: די ליסטע פון די 318 פון אויגוסט 1944 (שניט)	Yad Vashem; Swiss Federal Archives (Bern)	פרויען-נעמען פארבלערן
29	3.5	די באן-סטאנציע פון קרייצלינגען, ווינטער	Swiss Federal Archives; ETH-Bibliothek Bildarchiv (e-pics); אייגענע פילמירונג	
30	3.5	מענער פון דעם קאסטנער באן ביים אנקומען אין שווייץ, 1944	USHMM Photo Archives – Kasztner train arrivals in Switzerland	נאר בילדער אן פרויען, אנדערש אויסשניידן
31	3.5	קאו ביי מאנטרע: די בערג, דער האטעל-בנין פון ווייטן	ETH-Bibliothek Bildarchiv; Wikimedia Commons	
32	3.5	פארטרעט פון דזשארדזש מאנטעלא	Yad Vashem; USHMM	
33	3.5	כ"א כסלו: פילם-קליפ פון יום ההצלה ביים סאטמארער רב (שפעטער, אין אמעריקע)	סאטמארער ארכיוון; דער קליפ וואס די אידישע וויקיפעדיע פארבינדט	קלאר צייגן: "שפעטער, אין אמעריקע"
34	3.6	צאל-גראפיק: אונגארן, 15 מאי – 9 יולי 1944	אייגענע גראפיק לויט [3]	נאר ציפערן
35	3.6	סיגעט היינט: די גאס, די שול וואס איז געבליבן, דער אידישער בית החיים	אייגענע פילמירונג; Wikimedia Commons	

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
36	3.6	א יארצייט-ליכט אין א ליידיגן בית המדרש	אייגענע פילמירונג	
37	3.6	דער פארט פון טאראנטא; אן אלטע פאסאזשיר-שיף; דער חיפה'ר פארט 1945	Imperial War Museum Photo Archive; Central Zionist Archives; NLI	נאר מענער אויפן דעק, אדער בלויז די שיף
38	3.6	שער-בלאט פון "ויואל משה" און די ערשטע זייט פון דער הקדמה, די ציטירטע ווערטער ארויסגעהויבן	HebrewBooks.org (מהדורא חדשה, ברוקלין תשס"ו, מיט פאקסימיליע פון תשכ"א)	פון א סקאן, נישט ווידער-געשריבן
39	3.6	צייט-ליניע 1940–1945 (4.2) גייט אריבער אין דער מאפע פון ירושלים, פאר קאפיטל 4	אייגענע גראפיק	

3. אויפשריפטן אויפן עקראן

#	אונטער-טייל	אויפשריפט	מקור / באמערקונג
1	3.0	קאפיטל 3 · די מלחמה-יארן · 1940–1945	
2	3.1	דער צווייטער ווינער אורטייל · ווין, 30 אויגוסט 1940	[13]
3	3.1	5 סעפטעמבער 1940 – די אונגארישע ארמיי אין סיגעט, סאטמאר און קראלי	[13]
4	3.1	אידן אין צפון-טראנסילוואניע, 1941: בערך 146,000 – 164,000	[3][13] – מחלוקת
5	3.1	קאמענעץ-פאדאלסק · 27–28 אויגוסט 1941	[3][16]
6	3.1	1942 · צוואנגס-ארבעט פאר אידישע מענער	[16]
7	3.1	הילף פאר פליטים – לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע (אין מקור)	[5] – [טראדיציאנעלער באריכט]
8	3.2	19 מערץ 1944 · די דייטשע אקופאציע פון אונגארן	[3]
9	3.2	760,000–780,000 אידן אין אונגארן	[3]
10	3.2	5 אפריל 1944 · די געלע לאטע	[3]
11	3.2	26 אפריל 1944 · זיצונג וועגן געטאס – אין סאטמאר	[13][16]
12	3.2	דער סאטמארער געטא: 26 אפריל? 3 מאי? ניסן תש"ד? · בערך 18,000 אידן	[2][5][6] – מחלוקת
13	3.2	דער פרואוו צו אנטלויפן: דריי באריכטן	[4][5][6] – מחלוקת
14	3.2	ר' אליעזר פיש, דער ביקסאדער רבי · ר' יוסף אשכנזי, דער גבאי	[5][6]
15	3.2	דער קלויזנבורגער געטא · "איריס" ציגל-פאבריק · בערך 18,000 אידן	[25]
16	3.2	ד"ר יוזעף פישער – הויפט פון יודנראט, שווער פון ד"ר קאסטנער	[7][25]
17	3.2	25 מאי – 9 יוני 1944 · זעקס טראנספארטן פון קלויזנבורג	[25]
18	3.3	ועדת העזרה וההצלה · בודאפעשט · 1941 / 1942 / 1943?	[7][8][15] – מחלוקת
19	3.3	ד"ר רעזשע (ישראל) קאסטנער · 1906–1957	[7][14]

#	אונטער-טייל	אויפשריפט	מקור / באמערקונג
20	3.3	ברון פנחס (פיליפ) פון פרייוודיגער · "בערך 80 רבנים און נכבדים"	[4][5]
21	3.3	ווי אזוי ער איז אריין אין דער רשימה – פינף נוסחאות	[4][5][6][9][19] – מחלוקת
22	3.3	10 יוני 1944 · פון קלויזנבורג קיין בודאפעשט	[5]
23	3.3	30 יוני 1944 · בודאפעשט · 35 וואגאנעס	[4][7][9]
24	3.3	נוסעים: 1,684 / 1,685 / 1,686 / "בערך 2,000"	[6][7][8][15] – מחלוקת
25	3.3	126 ארטאדאקסישע אידן, צווישן זיי 40 רבנים (לעב)	[9]
26	3.3	ביי דער גרעניץ: באוער קעגן פרידמאן	[9][21][22] – מחלוקת
27	3.4	בערגן-בעלזן · דער "אונגארן-לאגער" (Ungarnlager)	[11]
28	3.4	אנגעקומען: 8 יולי? 9 יולי 1944?	[7][8][9][11] – מחלוקת
29	3.4	אויגוסט 1944 · 318 נוסעים קיין שווייץ	[8][9][11]
30	3.4	"עטליכע חדשים" (USHMM) · "פיר חדשים" (אידישע וויקיפעדיע)	[6][8] – מחלוקת
31	3.5	4 דעצעמבער 1944 · ארויס פון בערגן-בעלזן	[5][11]
32	3.5	7 דעצעמבער 1944 · כ"א כסלו תש"ה · שווייץ	[5][6][7][8][26]
33	3.5	כ"א כסלו – יום ההצלה	[5][6] – [טראדיציאנעלער באריכט]
34	3.5	ר' יצחק שטערנבוך · ועד ההצלה · דזשאינט · בעכער · קרומיי	[4][5][10] – מחלוקת
35	3.5	קאו, ביי מאנטרע · זשענעווע · דזשארדזש מאנטעלא	[5][9]
36	3.6	15 מאי – 9 יולי 1944 · בערך 437,000 ארויסגעשיקט · 147 באנען	[3]
37	3.6	סאטמאר: 19 מאי – 1 יוני 1944 · בערך 18,000	[2][16]
38	3.6	סיגעט: בערך 13,000 אין געטא · 16–22 מאי 1944	[17]
39	3.6	ר' יקותיאל יהודה טייטלבוים, דער סיגעטער רב · אומגעקומען 1944	[17]
40	3.6	15 אפריל 1945 · בערגן-בעלזן באפרייט	[11]
41	3.6	30 אויגוסט 1945 · טאראנטא · "ווילע ד'אראן" · חיפה, 2 סעפטעמבער 1945	[4][5]
42	3.6	"לא מעט מהרבה אלא מעט מן המעט" – ויואל משה, הקדמה	[20]

4. מאפעס, צייט-ליניע און דיאגראמען

4.1 מאפע: דער וועג 1944

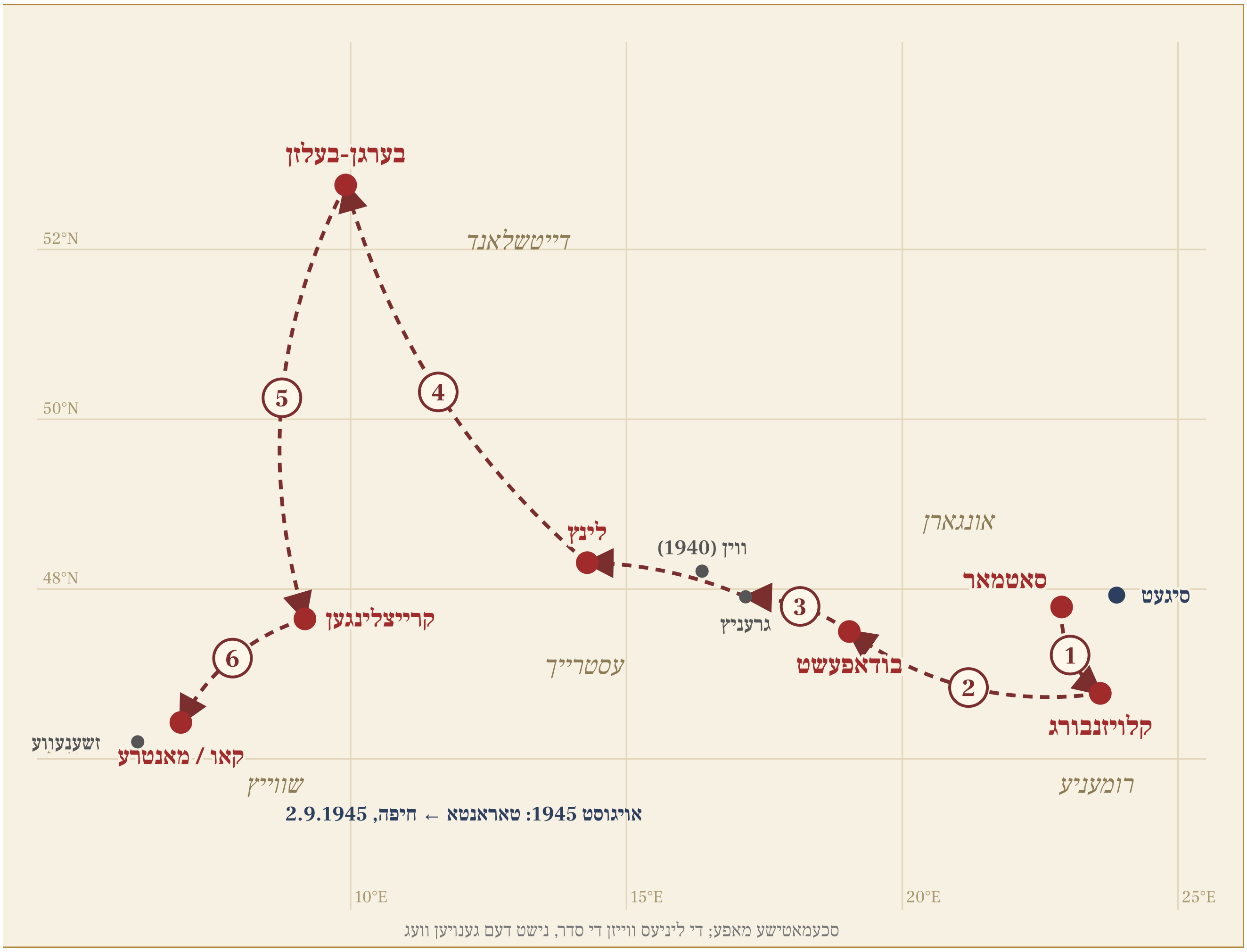

מאפע 4.1 – דער וועג 1944: סאטמאר ← קלויזנבורג ← בודאפעשט ← ליניץ ← בערגן-בעלזן ← שווייץ

- 1 – סאטמאר ← קלויזנבורג: דער פרוואו צו אנטלויפן, אנהייב מאי 1944 (העברעאישע וויקיפעדיע: דעם 3טן מאי) [אומקלאר/מחלוקת] [4][5][6]
- 2 – קלויזנבורג ← בודאפעשט: א ספעציעלער באן, דעם 10טן יוני 1944 [דאקומענטירט] [5]
- 3 – בודאפעשט ← די גרעניץ ← ליניץ: ארויס דעם 30סטן יוני 1944 [דאקומענטירט] [4][7][9]
- 4 – ליניץ ← בערגן-בעלזן: אנגעקומען דעם 8טן אדער 9טן יולי 1944 [אומקלאר/מחלוקת] [7][8][11]
- 5 – בערגן-בעלזן ← קרייצלינגען: ארויס דעם 4טן דעצעמבער, אין שווייץ דעם 7טן דעצעמבער 1944 (כ"א כסלו תש"ה) [דאקומענטירט] [5][8][11]
- 6 – קרייצלינגען ← קאו / זשענעווע: די חדשים אין שווייץ, דעצעמבער 1944 – אויגוסט 1945 [דאקומענטירט] [5][9]
- אנימאציע-נאטיץ: ערשט ווייזן די גרעניץ פון 1940 (סאטמאר, קראלי, סיגעט ווערן אונגאריש); דערנאך ציען די ליניעס 1–6 איינע נאך די אנדערע, מיט דעם דאטום ביי יעדער; צום סוף א פייל פון שווייץ ביז טאראנטא און ווייטער ביז חיפה (אויגוסט–סעפטעמבער 1945).

4.2 צייט-ליניע 1940–1945

דאטום	געשעעניש	צייכן
30.8.1940	דער צווייטער ווינער אורטייל: צפון-טראנסילוואניע צו אונגארן	[דאקומענטירט] [13]
5.9.1940	די אונגארישע ארמיי אין סיגעט, סאטמאר און קראלי	[דאקומענטירט] [13]
27–28.8.1941	קאמענעץ-פאדאלסק: די ארויסגעשיקטע "פרעמדע" אידן ווערן דערמארדעט	[דאקומענטירט] [3][16]
1942	אידישע מענער פון סאטמאר אין צוואנגס-ארבעט	[דאקומענטירט] [16]
19.3.1944	די דייטשע אקופאציע פון אונגארן	[דאקומענטירט] [3]
5.4.1944	די געלע לאטע	[דאקומענטירט] [3]
26.4.1944	די זיצונג וועגן געטא אין סאטמאר	[דאקומענטירט] [13][16]
26.4 / 3.5 / ניסן 1944	דער סאטמארער געטא	[אומקלאר/מחלוקת] [2][5][6]
3.5.1944 (?)	דער פרואוו צו אנטליפן; ארעסט; דער קלויזנבורגער געטא	[אומקלאר/מחלוקת] [4][5][6]
16–22.5.1944	פארשיקונגען פון סיגעט	[אומקלאר/מחלוקת] [17]
19.5–1.6.1944	פארשיקונגען פון סאטמאר	[דאקומענטירט] [2]
25.5–9.6.1944	פארשיקונגען פון קלויזנבורג	[דאקומענטירט] [25]
10.6.1944	פון קלויזנבורג קיין בודאפעשט	[דאקומענטירט] [5]
30.6.1944	דער קאסטנער באן פארט ארויס פון בודאפעשט	[דאקומענטירט] [4][7][9]
8 / 9.7.1944	בערגן-בעלזן, דער "אונגארן-לאגער"	[אומקלאר/מחלוקת] [7][8][11]
18–21.8.1944	318 נוסעים קיין שווייץ	[אומקלאר/מחלוקת] [8][9][11]
4.12.1944	ארויס פון בערגן-בעלזן	[דאקומענטירט] [5][11]
7.12.1944 · כ"א כסלו תש"ה	אין שווייץ (קרייצלינגען)	[דאקומענטירט] [5][6][8]
15.4.1945	בערגן-בעלזן באפרייט	[דאקומענטירט] [11]
30.8.1945	פון טאראנטא אויף דער שיף "ווילע ד'אראן"	[דאקומענטירט] [4][5]
2.9.1945	חיפה	[דאקומענטירט] [4][5]

4.3 דיאגראם: פינף נוסחאות – ווי אזוי ער איז אריין אין דער רשימה

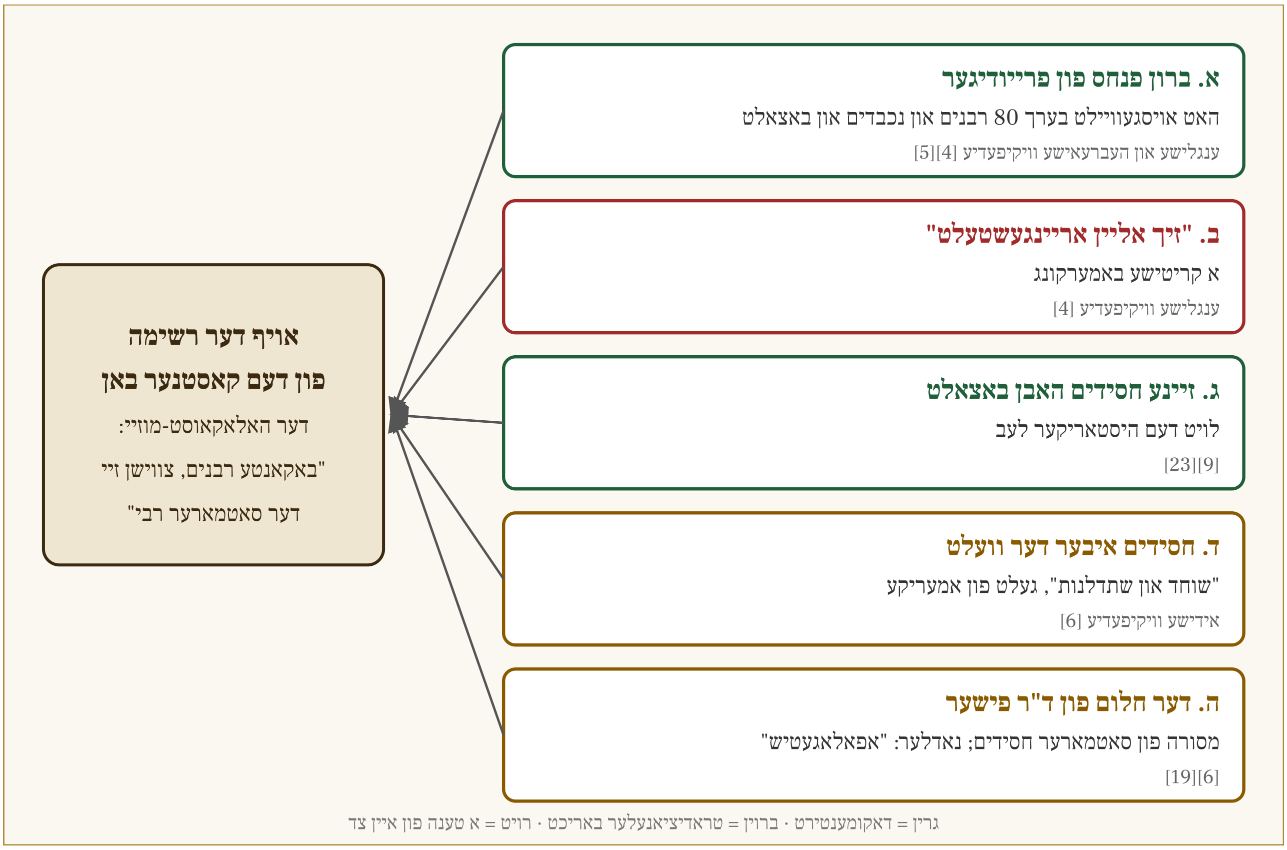

דיאגראם 4.3 – פינף נוסחאות: ווי אזוי ער איז אריין אין דער רשימה

4.4 טאבעלע: צאלן און דאטעס וואס זענען אין מחלוקת

פראגע	די נוסחאות	מקורות
נוסעים אויפן באן	1,684 (רעגיסטרירט אין בערגן-בעלזן) · 1,685 · 1,686 · "כמעט 1,700" · "בערך 2,000"	[6][7][8][9] [15]
קלויזנבורגער אויפן באן	388 · 338	[8][9]
אנגעקומען אין בערגן-בעלזן	8 יולי · 9 יולי 1944	[7][8][9][11]
ערשטע גרופע קיין שווייץ	18 · 20 · 21 אויגוסט 1944 (318 מענטשן)	[7][9][11]
צווייטע גרופע	4 דעצעמבער ארויס; 7 דעצעמבער אנגעקומען (1,368 לויט USHMM; בערך 1,350 לויט לעב)	[5][8][9][11]
דער טאג פון דער הצלה	כ"א כסלו (אידיש וויקיפעדיע) · ליל כ"ב כסלו (העברעאיש וויקיפעדיע)	[5][6][26]
דער סאטמארער געטא	26 אפריל · 3 מאי · ניסן תש"ד	[2][5][6]
פארשיקט פון סאטמאר	בערך 18,000 · 18,863	[2][16]
קרבנות פון אונגארן	בערך 550,000 · בערך 565,000	[3][17]

5. איבערגאנג צו קאפיטל 4 (פראדוקציע)

נאראציע: זען דעם סוף פון 3.6. בילד: די צייט-ליניע 4.2 ווערט שטיל; די מאפע 4.1 קומט צוריק און ציט זיך אויס אויף דרום-מזרח – פון שווייץ קיין טאראנטא, און איבערן ים ביז חיפה; דער פונקט חיפה לייכט אויף, און דערנאך ירושלים. א

שטילער עקראן מיט דעם קעפל "קאפיטל 4: אנקומען קיין אמעריקע און אויפבויען אין וויליאמסבורג", און די ערשטע אונטער-טייל "ירושלים, 1945–46". מוזיק: די רואיגע טעמע ווערט ליכטיקער, אבער נישט פריילעך; דער איבערגאנג פון חורבן צו בנין איז שטיל. אין קאפיטל 4: די יארן אין ירושלים, די רייזע קיין ניו יארק אויף דער שיף "וואלקעניע" (27 סעפטעמבער 1946), און דער אנהייב אין וויליאמסבורג.

6. מקורות פאר קאפיטל 3

1. Allan Nadler, "Satmar Hasidic Dynasty" / "Teitelbaum Family", *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. https://encyclopedia.yivo.org/article.aspx/Satmar_Hasidic_Dynasty
2. Attila Gábor Csíki, "Satu Mare", *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. https://encyclopedia.yivo.org/article.aspx/Satu_Mare
3. United States Holocaust Memorial Museum (USHMM), "The Holocaust in Hungary" און "German Troops Occupy Hungary", Holocaust Encyclopedia. https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/the-holocaust-in-hungary
4. English Wikipedia, "Joel Teitelbaum" (געלייענט דעם 25טן אקטאבער 2026).
5. העברעאישע וויקיפעדיע, "יואל טייטלבוים".
6. אידישע וויקיפעדיע, "יואל טייטלבוים".
7. "Kasztner, Rezső", *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. https://encyclopedia.yivo.org/article.aspx/Kasztner_Rezso
8. USHMM, "Rudolf (Rezső) Kasztner", Holocaust Encyclopedia. https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/rudolf-rezsoe-kasztner
9. English Wikipedia, "Kastner train" (געלייענט דעם 25טן אקטאבער 2026) – מיט די ציטאטן פון Löb, Bauer און Friedman.
10. העברעאישע וויקיפעדיע, "רכבת קסטנר".
11. USHMM, "Bergen-Belsen" און "Bergen-Belsen: Key Dates". https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/bergen-belsen-key-dates
12. English Wikipedia, "Bergen-Belsen concentration camp"; העברעאישע וויקיפעדיע, "ברגן-בלזן".
13. English Wikipedia, "Second Vienna Award" און "Northern Transylvania".
14. English Wikipedia, "Rudolf Kastner" (געלייענט דעם 25טן אקטאבער 2026) – דער גרינוואלד-פראצעס, 1955, 1957, 1958.
15. Yad Vashem, "Jews Who Saved Jews in Hungary"; Yad Vashem, "Kasztner Archives to be Presented to Yad Vashem" (2007). https://www.yadvashem.org
16. English Wikipedia, "Satu Mare"; העברעאישע וויקיפעדיע, "סאטו מארה".
17. Michael K. Silber, "Sighet Marmaţiei", *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe* – און די ציפערן פון סיגעט אין English Wikipedia, "Sighetu Marmației".
18. Shaul Magid, *Jewish Anti-Zionism as Political Theology: The Major Writings of Rabbi Yoel Teitelbaum* (University of California Press / Luminos, open access), אריינפיר, הערה 24 (ציטירט "המאור", תמוז תשי"ח).
19. Allan Nadler, "The Riddle of the Satmar" (א רעצענזיע אויף Dovid Meisels, *The Rebbe*) – געברענגט דורך אונזערע פריערדיקע פארשונג-בלעטער; נאך נישט ווידער געזען.
20. רבי יואל טייטלבוים, "ויואל משה", הקדמה (מהדורא חדשה, ברוקלין תשס"ו, מיט פאקסימיליע פון דער ערשטער אויפלאגע, ברוקלין תשכ"א), זייט ג' פון סקאן – לויט א טראנסקריפציע פון סקאן.

21. ר' הערשל פרידמאן, "מאפילה לאור גדול" – ציטירט אין [9][10]; דאס ספר אליין איז נאך נישט געזען.

22. Yehuda Bauer, *Jews for Sale? Nazi-Jewish Negotiations, 1933–1945* (Yale University Press, 1994) – ציטירט אין [9]; נאך נישט געזען.

23. Ladislaus Löb, *Dealing with Satan: Rezső Kasztner's Daring Rescue Mission* (London, 2008) – ציטירט אין [9]; נאך נישט געזען.

24. "Sermons Speak History: Rabbinic Dilemmas in Internment between Metz and Auschwitz", *Modern Judaism* 27 (May 2007) – געברענגט אין [4][5]; נאך נישט געזען.

25. English Wikipedia, "Kolozsvár Ghetto"; העברעאישע וויקיפעדיע, "גטו קלוז'" – מיט Randolph L. Braham (ed.), *Encyclopedia of Camps and Ghettos* III, pp. 347–349 (ציטירט, נאך נישט געזען).

26. Hebcal, Hebrew Date Converter: 7 December 1944 = כ"א כסלו תש"ה (געפרואווט דעם 25טן אקטאבער 2026). https://www.hebcal.com/converter

צו דורכקוקן (נאך נישט געלערנט): ר' שלמה יעקב געלבמאן, "משיחן של ישראל" (קרית יואל) – די באנד וועגן די מלחמה-יארן; מנחם קרן-קרץ, "הקנאי" (ביאגראפיע) און זיינע ארטיקלען "The Satmar Rebbe and the Destruction of Hungarian Jewry" (2014); Dovid Meisels, *The Rebbe*; Randolph L. Braham, *The Politics of Genocide: The Holocaust in Hungary*; די אויסזאגן פון קאסטנער-פראצעס (ירושלים 1954–55); די שווייצער ארכיוון (Bundesarchiv, Bern) וועגן דעם קאסטנער באן; דער ארכיוו פון דער Gedenkstätte Bergen-Belsen.

7. נאטיצן פאר דער פראדוקציע: וואס איז נאך אפן

- **כמעט אלעס וואס איז פערזענלעך קומט פון ענציקלאפעדיעס.** דער בונקער, דער אמבולאנס, די כשר'ע עסן, דער טיכל איבער דער בארד, די ווילע אין זשענעווע – אלע קומען פון דער העברעאישער אדער אידישער וויקיפעדיע. קיין בריוו, דרשה אדער עדות פון רבי יואל אליין פון די יארן 1940–1945 איז נישט געזען געווארן. "משיחן של ישראל" און "הקנאי" זענען די ערשטע ספרים צו דורכקוקן.
- **הילף פאר פליטים (1940–44):** נאר אין דער העברעאישער וויקיפעדיע, אן אפוויז; די ענגלישע וויקיפעדיע שרייבט פונקט פארקערט. ביידע ווערן געברענגט מיט זייער מקור.
- **עמיגראציע און סערטיפיקאטן:** דריי נוסחאות (רוחניות'דיקע סכנה; פאפירן פאר זיך אליין; ציוניסטישע באדינגונגען). קיין פסק; די פולע באהאנדלונג אין קאפיטל 9.
- **דער פרואוו צו אנטלויפן:** דריי באריכטן; דער דאטום (3 מאי) נאר אין איין מקור; ווער האט ארעסטירט – אפן.
- **דער סאטמארער געטא:** 26 אפריל / 3 מאי / ניסן – אפן.
- **ווי אזוי ער איז אריין אין דער רשימה:** פינף נוסחאות, קיין פסק. קיין מקור גיט נישט אן די סומע וואס מען האט פאר אים באצאלט.
- **ביי דער גרעניץ:** באוער קעגן פרידמאן – ביידע ציטירט אין דער ענגלישער וויקיפעדיע; קיין ארגינעל איז נישט געזען.
- **"באזונדערע אכטונג" אין בערגן-בעלזן:** נאר אין דער ענגלישער וויקיפעדיע, אן א צווייטן מקור; קיין חסידישער באריכט אויף דעם איז נישט געזען.
- **"פיר חדשים" און "צוויי מאל קיין אוישוויץ":** נאר אין דער אידישער וויקיפעדיע.
- **אין וועלכער גרופע (אויגוסט אדער דעצעמבער):** נאר די העברעאישע און אידישע וויקיפעדיע זאגן דעצעמבער; קיין USHMM/YIVO/יד ושם מקור זאגט נישט. מיר שטעלן דעצעמבער מיט דעם צייכן [דאקומענטירט] לויט [5]; צו באשטעטיגן אין א ביאגראפיע.

- **כ"א / כ"ב כסלו:** דער לוח באשטעטיגט אז 7.12.1944 איז כ"א כסלו; די ערקלערונג פון דעם אונטערשייד איז אונזערע.
- **בודאפעשט, יוני 1944:** די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט "גטו בודפשט"; דער בודאפעשטער געטא איז אבער געגרינדעט געווארן ערשט שפעטער אין 1944, דערפאר שרייבן מיר נאר "בודאפעשט".
- **מאנטעלא, שטערנבוך:** נאר העברעאישע וויקיפעדיע (פאר זיין חלק אין הצלה פון רבי יואל).
- **ציטאטן:** די ווערטער פון "ויואל משה" זענען פון א טראנסקריפציע פון סקאן (מהדורא חדשה תשס"ו); פאר מען שטעלט זיי אויפן עקראן, דארף מען זיי פארגלייכן מיט דעם בילד פון דער זייט. די ווערטער פון מייזעלס ("פון דער פינצטערניש פון די נאציס...") זענען נאר אין אונזערע ווערטער, ווייל דער ארגינעל איז נישט געזען. ציטאטן פון USHMM, YIVO, לעב און די ענגלישע וויקיפעדיע זענען איבערגעזעצט פון ענגליש.
- **נעמען:** קיין פרויען-נעמען ווערן נישט געזאגט – די רביצין, די פרוי פון ר' יצחק שטערנבוך, און די מחברטע פון דעם ארטיקל אין "Modern Judaism" ווערן אנגערופן נאר לויט זייער באציאונג. אויף רשימות און דאקומענטן אויפן עקראן מוזן פרויען-נעמען פארבלערט ווערן.
- **בילדער:** קיין פאטאגראפיע פון רבי יואל פון 1940–1945 מיט א באשטעטיגטן מקור איז נישט געפונען; נישט נוצן קיין שפעטערע בילד אלס "פון יענער צייט".
- **צייט-באלאנס:** די אונטער-טיילן לויפן בערך: 3.1 – 746, 3.2 – 901, 3.3 – 1,160, 3.4 – 806, 3.5 – 549, 3.6 – 682 ווערטער (צוזאמען 4,844). 3.3 איז א ביסל לענגער ווי די פלאן, און 3.5 א ביסל קירצער; ביים רעקארדירן קען מען דאס אויסגלייכן.